

МУЗИЧКАТА ДЕЈНОСТ ВО СЛОВЕНИЈА И ВО БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА ВО ПЕРИОДОТ НА КАРАНТИН ПОРАДИ ЕПИДЕМИЈАТА СО КОВИД-19

Андреј Распор^{8*}, Петра Клајндајнст⁹, Зоран Мاستило¹⁰,
Андријана Мркаич-Атељевиќ¹¹, Бојан Ројко¹², Предраг Љуботина¹³

Апстракт

Пандемијата со ковид-19 имаше катастрофално влијание врз дејноста на изведување музика во живо и речиси во целост ја замре дејноста на изведби и забави во живо – нешто што траеше повеќе од две години. Цел: Секторот на музика во живо сè уште закрепнува од последиците на ковид-19. И покрај тоа што најголемиот дел од ограничувањата беа укинати на почетокот на 2023 година, оваа дејност и понатаму се соочува со неколку предизвици како што се зголемени трошоци и заситениот пазар по долгиот период на неактивност. Исто така има и недостаток од работна сила, а некои од консументите сè уште се двоумат дали да се вратат на настаните кои се организираат во живо. Методи: Со цел да одговориме на истражувачкото прашање „На кој начин претставниците на музичката дејност остваруваа приходи за време на ковид-19“, спроведовме две анкети: 1) Канцелариска анкета преку која ги анализиравме мерките кои беа преземени од државата; и 2) Онлајн анкета каде што обезбедивме податоци директно од претставници на музичката дејност. Резултати: Во Словенија се презедоа мерки за ублажување на намалувањето на приходите. Во Босна и Херцеговина тие беа препуштени сами на себе. Заклучоци: Музичките настани се суштински дел од локалната економија. Привлекуваат туристи, отвораат работни места и генерираат приход за локалните бизниси. Настаните со музика во живо, исто така, се платформа за музичарите преку која тие можат да го покажат својот талент и да стекнат свои обожаватели.

Клучни зборови: Словенија; Босна и Херцеговина; ковид-19; ограничување на музичката дејност

⁸ Школа за напредни општествени студии, Грегорчичева улица 19, 5000 Нова Горица, Словенија <https://orcid.org/0000-0002-8098-9554>

⁹ Школа за напредни општествени студии, Грегорчичева улица 19, 5 000 Нова Горица, Словенија <https://orcid.org/0000-0002-7485-3677>

¹⁰ Институт Оикос – истражувачки центар, Незнаних јунака 9-11, 76300, Бјелина, Босна и Херцеговина <https://orcid.org/0000-0002-6693-2201>

¹¹ Колеџ за туризам и угостителство, Степе Степановиќа, 8910, Требиње, Босна и Херцеговина

¹² Школа за напредни општествени студии, Грегорчичева улица 19, 5000 Нова Горица, Словенија

¹³ Школа за напредни општествени студии, Грегорчичева улица 19, 5000 Нова Горица, Словенија <https://orcid.org/0000-0001-7830-2429>

*Кореспонденција: Андреј Распор (andrej.raspor@fuds.si)

Вовед

Музиката, како емоционална поддршка, има незаменлива улога во секојдневниот живот на луѓето (Hu & Kim, 2022). Таа главно се дели на музика која се изведува во живо и на снимена музика. Луѓето посетуваат музички перформанси во живо за да ги видат и доживеат своите омилени изведувачи кои настапуваат и да ја почувствуваат атмосферата која е дел од таквиот настап во живо. Живата музика може да побуди позитивни емоции кај публиката и тоа преку визуелна и аудитивна стимулација. Уживањето во музиката која се изведува во живо заедно со други луѓе, исто така, го подобрува музичкото искуство на публиката на начин кој не е можен со музика која е снимена (Swarbrick et al., 2019). Во последниве неколку години, светот во кој живееме се соочи со големи нарушувања поради ковид-19, при што моравме да научиме да живееме во една нова реалност. Изведувачките уметности исто така не останаа имуни на овие турбулентни настани, а целата музичка дејност се соочи со состојба на нестабилност поради парализирачките ефекти кои врз неа ги имаше пандемијата со ковид-19 (López-Iñiguez et al., 2022). Во контекст на живата музика, појавата на ковид-19 првенствено се смета за економска криза, во која производитите и практиките кои се засновани на музика, а преку кои се остваруваат приходите се предмет на нагло и, веројатно, непоправливо нарушување поради вонредната состојба на меѓународно ниво во делот на јавното здравје (Taylor et al., 2020).

Оваа студија првенствено има истражувачка природа, во смисла на начинот на кој се обидовме да го истражиме влијанието кое огромното нарушување предизвикано од пандемијата со ковид-19 го имаше врз изведувачите - музичарите и врз оние кои организираат настани и обезбедуваат нивна поддршка. Во оваа студија испитавме на кој начин претставниците на дејноста музика во живо од Словенија и Босна и Херцеговина се справуваа со неизвесноста, како изгледаше нивната економската борба и работењето и живеењето во периодот на ковид-19, кога во игра беа повеќе различни фактори кои имаат влијание на клучен дел од развојот и одржливоста на музиката и на музичките кариери.

Оваа студија исто така имаше за цел да појасни како музичарите поминуваа низ периодот на пандемијата и какво беше влијанието на нивниот професионален и личен живот во овој период. Прашањето кое беше водилка на нашето истражување беше „На кој начин претставниците на музичката дејност остваруваа приходи за време на ковид-19“?

За да одговориме на ова прашање, спроведовме две анкети: 1) Канцелариска анкета преку која ги анализиравме мерките кои беа преземени од државата; и 2) Онлајн анкета каде што обезбедивме податоци директно од претставници на музичката дејност. Во деловите кои следат ја презентираме, најпрвин, теоретската основа, а потоа следи презентација на канцелариското и на онлајн истражувањето, за на крајот да заклучиме со препораки.

ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРАТА

Пандемијата ковид-19 имаше драматично влијание низ целиот свет, а значително погодена од пандемијата беше и музичката дејност (López-Iñiguez et al., 2022). Дополнително, ограничувањата кои беа воведени од државите низ целиот свет беа уште еден егзоген шок за музичката дејност (Denk et al., 2022). Пандемијата влијаеше и на забавната дејност. Игрите забележаа невиден раст, а филмската и музичката дејност се соочуваа со дотогаш невидени

предизвици. Домашните потрошувачи се префрлија на онлајн потрошувачката на содржини. Компаниите кои беа најуспешни во тој период беа токму оние кои имаа можност да проследуваат содржини директно до консументите, и тоа во нивните домови и/или на нивните мобилни уреди. Во најголем дел станува збор за компании кои користат бизнис-модел базиран на претплата (Guren et al., 2021). Меѓутоа, емпириските докази покажуваат дека појавата на ковид-19 значително ја намали потрошувачката на стриминг музика во голем број држави (Sim et al., 2022).

За време на пандемијата беа спроведени голем број истражувања, главно со цел да се предложат мерки за тоа како да ѝ се помогне на музичката дејност. Студијата (López-Iñiguez et al., 2022) испитуваше на кој начин класичните професионални музичари се справија со неизвесноста, со економската борба и како изгledаше балансот помеѓу работата и животот за време на пандемијата со ковид-19. Беше констатирано дека повеќето од музичарите кои имаа внатрешна мотивација се поотпорни на заканите од пандемијата и дека се поспособни да управуваат со својот начин на работа.

МЕСТА КАДЕ ШТО СЕ СВИРИ МУЗИКА

Поради воведените ограничувања, целосно се промени начинот на кој настапуваат музичарите. Со користење на тријалектиката на просторноста која потекнува од Lefebvre (просторна практика, претстави на просторот, репрезентативен простор) како теоретска рамка за живата музика, избувнувањето на ковид-19 може да се смета за криза на просторната материјалност. Во периодот на заклучување и социјално дистанцирање, просторите за музичка продукција (простории за вежбање, студија) и за потрошувачка (места, ноќни клубови) одеднаш станаа непогодни за целта (Taylor et al., 2020). Од музичките сали, музичарите се преселија на интернет.

Дејноста на живата музика е инхерентно просторна по својата природа (Taylor et al., 2020). Моќта на музичките искуства во живо, а со тоа и економските системи кои капитализираат од овие искуства, е во „просторните и временските квалитети“ на музиката (Jones, 1995). Изведбата на музика во живо се продуцира и консумира во материјални простори кои се „вградени во визуелните и просторните димензии на физичката сцена“ како „ограничена форма“ на интеракција во просторна и временска смисла (Holt, 2010). Како такви, ние сметаме дека истражувачите кои сакаат да го разберат влијанието на пандемијата од ковид-19 врз економиите на жива музика можат корисно да ги применат теориите за простор и просторната материјалност.

Да ги земеме предвид следниве силни страни на секторот во периодот на ковид-19 (Harper, 2020):

- Големо инвестирање во технологии кои овозможуваат и поддржуваат „далечинска“ испорака на СИ-производи и услуги и кои често вклучуваат водечки примени на таквите технолошки алатки.
- Работна сила која варира од „занаетчиски“ работник, кој е единствениот создател, до големи корпорации, а голем дел од работната сила е способна за иновации, охрабрена е да го прави тоа во својот секојдневен работен живот и редовно да се стреми кон тоа.

- Интеграција со изборот на животен стил, што прави CI-секторот да биде популарен кај консументите, без разлика дали е како ослободување од ситуации кај кои „одвојувањето“ од секојдневниот живот е добредојдено или, едноставно, како начин на поврзување со „емоционалниот живот“ на консументот.
- Значаен центар на промени каде што комуникацијата на културните, социјалните и политичките вредности, идеалите и аспирациите се потпира на CI-секторот и, како таков, производителите и консументите на CI имаат тенденција да се развиваат заедно со општествените и економските еволуции. Ова не значи дека оние од нас кои се вклучени во CI се повеќе свесни или способни да ги прифатат, па дури и да ги артикулираат еволуирачките културни, општествени и политички вредности, идеали и аспирации. Едноставно кажано, CI-секторот е примарен центар за комуникација и претставување на овие промени.

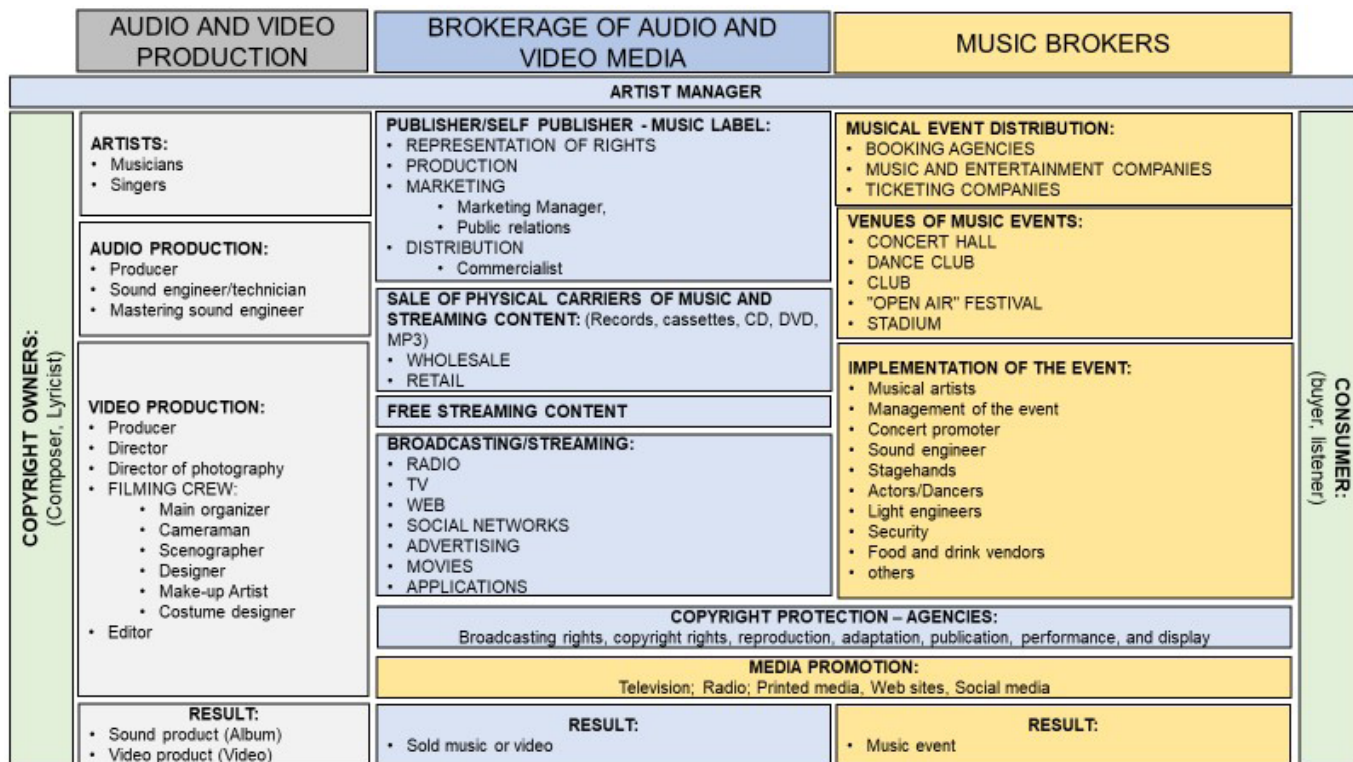
Ограничувањата предизвикани од ковид-19 кои беа воведени од државите ширум светот беа надворешен шок за музичката дејност, која можеме да ја поделиме на две засегнати групи (Denk et al., 2022: 1) музички настани во живо и 2) снимена музика. Иако влијанието врз музичките настани во живо е мошне очигледно, не е јасно како пандемијата влијаеше на пазарот на снимена музика.

ПРОФЕСИИ ВО МУЗИЧКАТА ДЕЈНОСТ

Во периодот пред 2020 година, кога музичката дејност добиваше сила, на повеќе места таа беше карактеризирана и како сектор „кој во голема мера работи зависно од среќата, времето и јавното расположение и во кој многу од местата каде што претходно можеше да се зачува безбедноста се влошуваат“ (Strong & Cannizzo, 2020). Државите не беа свесни за нејзиниот потенцијал. Сама по себе, таа можеби нема да генерира многу приходи, но, од друга страна, тука е големиот број мултиплицирачки ефекти. Ваков однос беше покажан и кон професиите. Креативното и уметничкото дело обично не се вклопува уредно во дискретни или едноставни категории или описи на работни места (Flore et al., 2023). Разновидната и слоевита сложеност на (несигурната) работа на учесниците се прошири и на колаборативните димензии на нивната работа. Креативното уметничко дело се состоеше од заеднички практики кои вклучуваат конкретна колективна работа и чувства на заеднички идентитет или замислена заедница. Работата во креативните уметнички дејности е „заплеткувачка“ практика – таа не е ограничена само на работа која е фиксна и која може едноставно да се класифицира, туку најдобро се разбира како слоевита мрежа на практики и опфаќа повеќе улоги (Ljubotina & Raspor, 2023) со вградени вештини (како што може да се види на разните начини кои се прикажани на слика 1).

Музичарите, професионални и аматерски креатори на музика, заеднички се соочија со економски, социјални и психолошки тешкотии за време на пандемијата (Breakwell & Jaspal, 2022).

Главен интерес на нашето истражување беа оние кои добиваат приходи од музика во живо. Секторот за музика во живо е дел од поголемата музичка дејност која организира настани во живо, како што се концерти, турнеи и фестивали. Таа исто така управува и со места, продава билети и им помага на уметниците да остваруваат приходи од нивните настапи во живо.

Слика 1. Засегнати страни во музичката дејност (Ljubotina & Raspor, 2023)

Дејноста на музика во живо има неколку клучни играчи, вклучувајќи промотори на концерти и турнеи, агенти за резервации, агенти за билети, за места и продукциска екипа. Промотерите се задолжени за организирање настани во живо и за преземање на финансискиот ризик на шоуто. Тие му гарантираат на изведувачот хонорар, го резервираат местото (локацијата), ангажираат техничка екипа, продаваат билети и го објавуваат шоуто. Промоторот обично го сноси финансискиот удар доколку не се продадат доволно билети.

Агентите за резервации (booking agents) дејствуваат како посредници помеѓу изведувачите и промотерите. Тие бараат можности за изведувачите да свират во живо и договараат зделки за секое шоу. Покрај тоа, тие имаат и контакти со клучните места и промотори и носат експертиза за планирање турнеи, визи и партнерства со брендови.

Агентите за билети (ticket agents) продаваат билети преку нивната веб-страница и апликација. Тие исто така имаат и суштинска маркетиншка улога така што им помагаат на изведувачите и на промотерите да го насочат својот маркетинг кон консументите во одреден регион каде што има љубители на одредени жанрови на музика. Агентите за билети, исто така, можат да помогнат во паричниот тек така што им авансираат пари на промоторите.

Покрај примарните агенти за билети кои работат директно со промоторите, постои и секундарен сектор за продавање билети. Тоа се брокерите и трговците кои купуваат билети од примарните агенти и ги препродаваат со одредена маржа преку веб-страниците за препродажба на билети. Овој сектор е контроверзен во музичката заедница.

Местата (venues) имаат важна улога во секторот за музика во живо. Кариерата во живо на еден изведувач обично подразбира искачување на „скалата за музика во живо“ преку изведби во места со поголеми капацитети.

Членовите на продукциската екипа работат на логистика и продукција на шоуто, заедно со светлата и звукот. Бројот на луѓе кои работат на една продукција варира во зависност од тоа колку е големо шоуто. Изведувачот и промоторот треба да се договорат кој за што презема одговорност во однос на продукцијата и логистиката. Се подразбира дека приходите од билети се најочигледниот и, честопати, најважниот извор на приходи за изведувачите кои работат во дејноста музика во живо. На изведувачите може да им се исплати дел од приходот од билетите или одреден процент врз основа на тоа колку приходи од билети се очекува да оствари шоуто. Изведувачите, исто така, можат да заработат пари на шоуа со продажба на предмети, сувенири и добивање авторски тантиеми преку колективниот систем за лиценцирање доколку изведуваат свои песни.

Музичката дејност во живо е со висок степен на важност поради економиите на обем. Како што изведувачите свират на места кои имаат капацитет да примат повеќе луѓе, тие подеднакво можат да заработат повеќе пари од продажбата на билети. Иако продукциските трошоци може да се зголемат со значајноста на шоуто, тие не се зголемуваат во иста мера како и приходите од билети, што доведува до повисоки профитни маржи. Кај помали шоуа може да биде проблематично да се профитира само од продажбата на билети и продажбата на предмети, сувенири и авторските права за изведба на музика стануваат важни за уметниците. Промоутерите и местата имаат и други извори на приходи надвор од продажбата на билети. На пример, тие можат да заработат пари со продажба на храна, пијалаци и други услуги на публиката кога таа ќе биде внатре во местото. Некои брендови, исто така, инвестираат во живата музика, како дејност, со купување пристап до билети, попусти за билети за нивни клиенти или преку објавување на нивните имиња и логоа на местата, сцената, на фестивали и на плакати со кои се најавуваат турнеи.

ПРЕГЛЕД НА МЕРКИТЕ ЗА КОВИД-19

Она што нас нè интересираше беше тоа како државите пристапиле кон решавање на проблемите што се појавија во музичката дејност, како дел од севкупната уметничка дејност. Културната политика се однесува на активностите на државата поврзани со уметноста, хуманитарните науки и наследството (Schuster, 2003). Тоа вклучува стратегии и активности кои го промовираат производството, дисеминирањето, маркетингот и консумирањето на уметноста (Rentschler, 2002). Развојот и организацијата на културната политика се сложена работа бидејќи подразбираат балансирање на меѓусебно конкурентните визии за улогата на културата во општеството кои се засновани на политички, општествени и етички вредности (Matarasso & Landry, 1999).

Во следните пасуси правиме споредба на тоа кои беа преземените мерки во Словенија и во Босна и Херцеговина. Ги избравме овие две земји бидејќи беа предмет на разгледување во еден литературен проект кој беше поддржан од две национални агенции. Ја применивме методологијата користена во статијата на Betzler et al. (2021), како методологија за споредба. Компаративните проценки засновани на индикатори кои се едноставни, кондензирани и стандардизирани станаа вообичаено нешто во 1990-тите години кога меѓународните креатори на политики (вклучувајќи ги ОЕЦД и ЕУ) почнаа да го потенцираат управувањето базирано на докази и извлекувањето поуки, како и практиките на мониторинг (Peeters et al., 2014). Податоците кои беа добиени вклучуваат мерки од разни институции на државата кои би можеле да влијаат на културните и креативните организации и работници, вклучително и секторите економија и бизнис и оние за општествени работи, образование и култура. Собраните податоци вклучуваат мерки од разни државни органи кои би можеле да влијаат на музичката

дејност (организации и работници). Мерките опфатени во оваа студија важеа од средината на март до завршувањето на епидемијата со ковид-19 во земјите кои беа опфатени во нашето истражување.

И покрај растечкото знаење, анализата на политичките мерки кои беа воведени како одговор на ковид-19 сè уште е на ограничено ниво (Betzler et al., 2021). Дидие разликува два општи типа на политики кои се реакција на ковид-19 а кога станува збор за фирмите (Didier et al., 2021) (Raspor et al., 2022): политики поврзани со адаптирање на институционалната рамка и политики поврзани со обезбедувањето кредити за фирмите. Анализата помеѓу државите ни овозможува да забележиме поголемо внимание кое им се посветува на домаќинствата и на самовработените лица. Според тоа, економските/социјалните мерки кои се воведени во земјите кои беа предмет на разгледување може да се поделат во три категории: даночни мерки, мерки поврзани со вработувањето и мерки за стимулирање. Ние исто така и самите направивме споредба на овие параметри (Табела 1).

1) Државите користат даночни мерки како алатка за контрола врз финансиските ресурси, како во макроекономската така и во индустриската политика. Овие мерки се донесени за да се олеснат финансиските и административните тешкотии за компаниите и самовработените лица. Владите одлучија да ги одложат обврските како што се даноците и придонесите за социјално осигурување за да ја подобрат ликвидната позиција на компаниите и на физичките лица. Некои влади, исто така, одлучија да го одложат сервисирањето на заемите или плаќањето на сметки за комунални услуги.

2) Најобемните и најразновидните мерки поврзани со вработувањето се насочени кон самовработените лица, компаниите и нивните вработени. Тие подразбираат шеми за надоместување и директни субвенции. Сите земји што беа разгледувани имаа започнато некаков облик на поддршка за работодавачите во форма на додаток на плата, каде што државата, во целост или делумно, ги покрива трошоци за платите. Ова има за цел да се избегне влијание на стапките на невработеност, да се оневозможи идна невработеност и да се избегнат трошоците за администрација.

Табела 1. Категории мерки за ковид-19 воведени во Словенија и во Босна и Херцеговина

Категорија на мерката	Вид мерка	Словенија	Босна и Херцеговина
1) Даночни мерки	Одложувања на плаќање	X	X
Намалување на стапките		X	X
2) Мерки поврзани со вработувањето	Поддршка за работодавачите	X	
	Поддршка за самовработени лица	X	
	Поддршка за родителите		
	Надомест на трошоци за плата/надомест за краткорочна работа	X	X
	Регулаторни промени поврзани со условите за поддршка на невработеноста	X	
3) Мерки за поттикнување	Заеми	X	X
	Надоместоци		
	Гаранции		
	Поддршка за извоз		
4) Мерки за културните и креативните дејности	Субвенции и директно финансирање	X	X
	Заеми и кредити	X	
	Стандардно надоместување		
	Закони и регулативи во врска со ковид-19 мерките наменети за уметност и култура	X	X
5) Мерки за музичките дејности	Поддршка за изведби од далеку		
	Надоместување за загуба на приходи		
	Психолошко советување		
	Организирање настани со одредени ограничувања	X	X

(составено од авторите)

3) Следната категорија на мерки вклучува стимулативни мерки како што се заеми, надоместоци, гарантни шеми, даночни олеснувања итн. Овие мерки имаат за цел да ги поттикнат трошењата, да ја зголемат побарувачката за стоки и услуги и да доведат до позитивни дополнителни ефекти кај стапките на вработеност. Ова води кон тоа поголем број на луѓе да имаат можност да ги трошат своите приходи во економијата на државата, оневозможувајќи на тој начин колабирање на националната економија. Стимулативните мерки главно се наменети за работодавачите и се слични на одложувања на обврските, но бараат дејствување преку писмено барање, за разлика од одложувањата кои по автоматизам се однесуваат на работодавачите. Земјите имаат различни шеми за заеми наменети за компании кои се карактеризираат со ниски каматни стапки или немаат камата, а чија цел е да се обезбеди одржливост на бизнисот. Дополнително на тоа, компаниите во одредени сектори кои се најпогодени од кризата можат да аплицираат за еднократен надомест кој е наменет за конкретни трошоци, како што е киријата. Од нив се бара да исполнат одредени критериуми за да имаат право на ваков надомест. За време на пандемијата државите исто така усвоија и програми за јавна кредитна гаранција кои им овозможуваат на компаниите да позајмуваат повеќе пари отколку што би можеле врз основа на колатерал (гаранција).

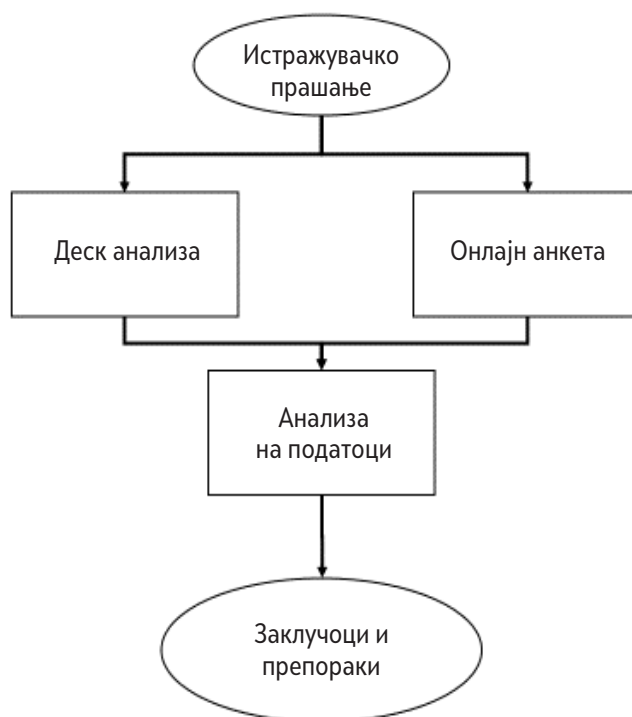

4) Некои земји воведуваат и мерки кои се конкретно наменети за културниот и за креативниот сектор како и за

5) музичките дејности. На 29 јуни 2021 година, Комисијата на ЕУ ги објави насоките на ЕУ со кои се олеснува безбедното продолжување со активностите кои се одвиваат во културниот и креативниот сектор на ЕУ. Насоките имаат за цел да обезбедат координиран пристап во согласност со конкретните национални, регионални и локални состојби. Од нив се очекува да бидат водилка за осмислување и спроведување на мерките и протоколите во земјите на ЕУ и притоа беа опфатени две клучни димензии: безбедно повторно отворање на културните сектори и нивно одржливо закрепнување. Насоките исто така беа претставени во контекст на постепено подобрување на состојбата со јавното здравје во земјите од ЕУ и притоа беа земени предвид разните епидемиолошки ситуации во земјите членки. Насоките ги овозможуваат показателите и критериумите што треба да се земат предвид доколку се планира продолжувањето на одредени активности (European Commission, 2023).

МЕТОДОЛОГИЈА И ПРИМЕРОК

За потребите на ова истражување направивме анализа на историски податоци, а во овој труд ја применивме долунаведената методологија која се состои од три чекори, како што е прикажано на Слика 2:

Слика 2. Методологија на истражување
(составено од авторите)

За да одговориме на прашањето од истражувањето, применивме два методолошки пристапа:

1) Канцелариско истражување каде ги анализиравме мерките кои се преземени од државата. Податоците за земјите кои беа предмет на интерес беа обезбедени од националните заводи за статистика на Словенија и на Босна и Херцеговина. Исто така, ги разгледавме и теоријата и наодите од истражувања во други области.

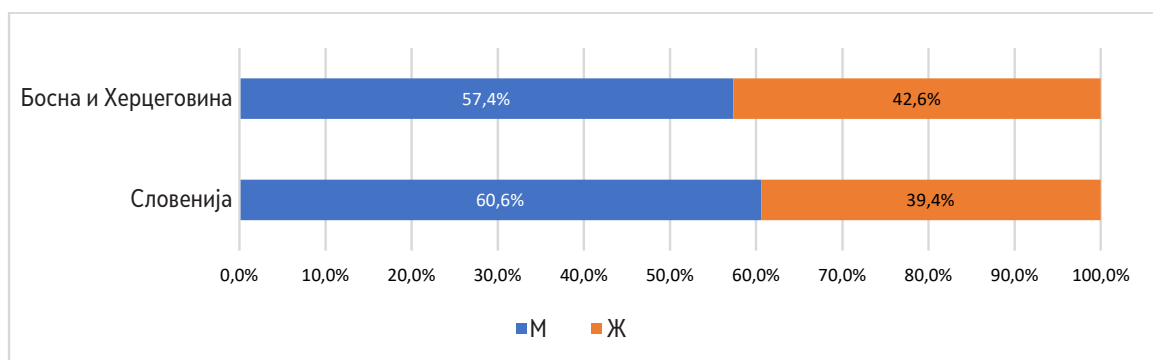
2) Онлајн анкета каде што добивме податоци директно од претставници на музичката дејност. Истражувањето беше спроведено во периодот помеѓу 15 декември 2022 година и 15 мај 2023 година. Во Словенија добивме вкупно 207 одговори. Одговорите во Босна и Херцеговина беа нешто помалку - само 56 одговори и, на крајот, заклучуваме со препораки.

Главното прашање на истражувањето е: „На кој начин претставниците на музичката дејност остваруваа приходи за време на ковид-19“?

ДЕМОГРАФСКИ ПОДАТОЦИ

Пол

Одговори на нашата анкета дадоа вкупно 163 мажи и 108 жени (Слика 3). Постои балансиран удел во одговорите дадени во Словенија и во Босна и Херцеговина, но бројот на оние од Босна и Херцеговина е значително помал.

Слика 3. Пол
(составено од авторите)

РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

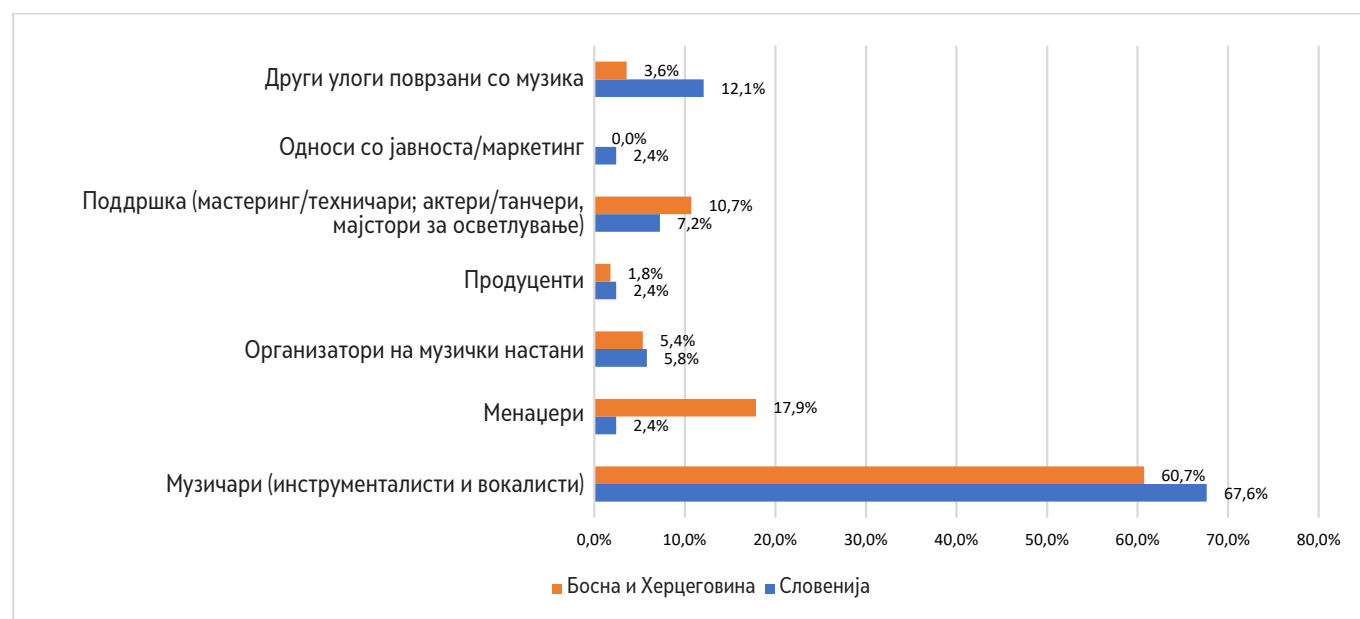
Улога

Прво, сакавме да видиме каква музика свират испитаниците (Табела 2 и Слика 4). Најголем удел имаат оние кои се музичари. Дополнително одговори дадоа и менаџери, организатори на музички настани, служби за давање поддршка и други. Кога станува збор за музички настани, се работи за големо преплетување на различни активности во кои се вклучени разни групи на професии кои ги прикажуваме на Табелата 2.

Табела 2. Улога

Улога	Земја во која живеете моментално		Вкупно
	Словенија	Босна и Херцеговина	
Музичари (инструменталисти и вокалисти)	140	34	174
Менаџери	5	10	15
Организатори на музички настани	12	3	15
Продуценти	5	1	6
Поддршка (мајстор за звук/техничар; сценски работници; актери/танчери; осветлување)	15	6	21
Односи со јавност/маркетинг	5	0	5
Други улоги или повеќе улоги поврзани со музика	25	2	27
Вкупно	207	56	263

(составено од авторите)

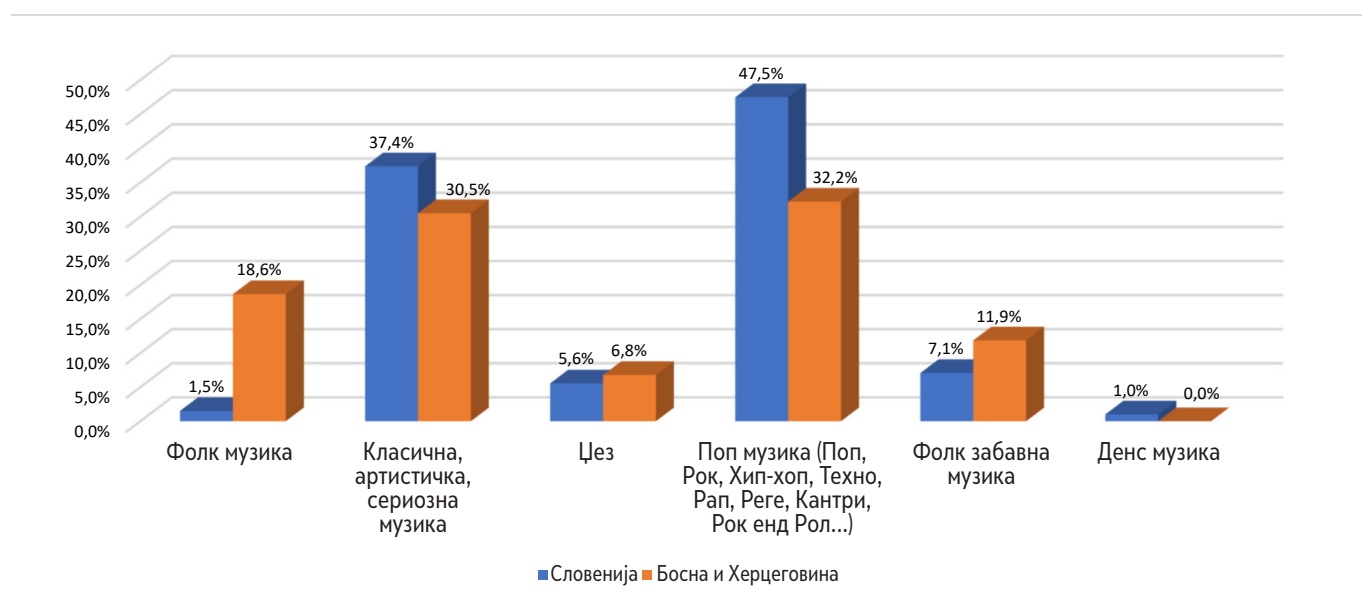
Слика 4. Улога
(составено од авторите)**Жанр на музика**

Во анкетата беше опфатено и прашањето за музички жанр (Табела 3 и Слика 5). Најголем дел од испитаниците се од областа на популарната музика, а втора по големина група на бендови се од класична музика.

Табела 3. Музички жанр

	Земја во која живеете моментално		Вкупно
	Словенија	Босна и Херцеговина	
Фолк музика	3	11	14
Класична, уметничка, сериозна музика	74	18	92
Џез	11	4	15
Популарна музика (поп, рок, хип-хоп, техно, рап, реге, кантри, рокенрол...)	94	19	113
Народна забавна музика	14	7	21
Денс музика	2	0	2
Вкупно	198	59	257

(составено од авторите)

Слика 5. Музички жанр
(составено од авторите)

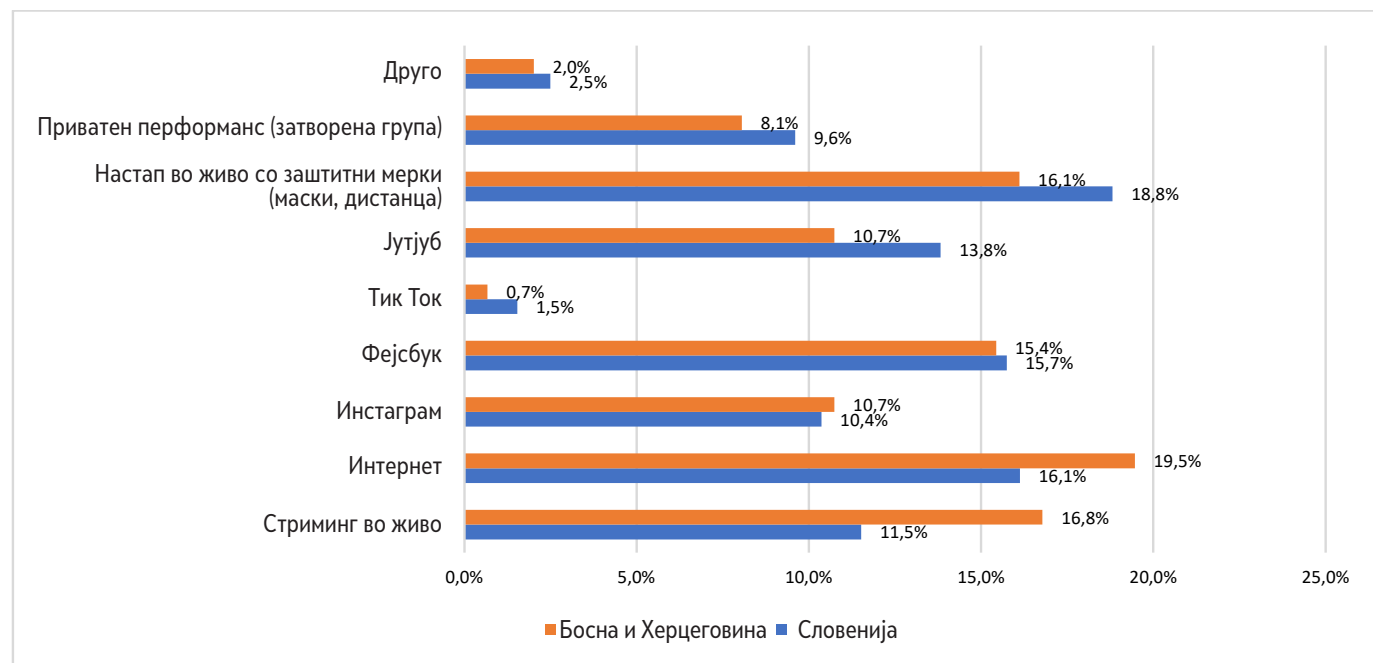
Одржување контакт со вашата публика за време на ковид-19

Во следниот сет прашања бевме заинтересирани за тоа како испитаниците останаа во контакт со слушателите за време на ковид-19 (Табела 4 и Слика 6). Повеќето од нив и понатаму сакаа да одржуваат контакт и имаа настапи во живо и покрај ограничувањата, и тоа: 1) настапи во живо со ограничувања (маски, растојание) и други кои имаа пренос во живо (live streaming), како и 2) приватни настапи (затворена група).

Табела 4. Одржување контакт со вашата публика за време на ковид-19

	Земја во која живеете моментално		Вкупно	
	Словенија	Босна и Херцеговина		
Во живо	60	25	85	
Онлајн	84	29	113	
Интаграм	54	16	70	
Фејсбук	82	23	105	
Тикток	8	1	9	
Јутјуб	72	16	88	
Настап во живо со ограничувања (маски, растојание)	98	24	122	
Приватен настап (затворена група)	50	12	62	
Друго:	13	3	16	
Вкупно	521	149	670	

(составено од авторите)

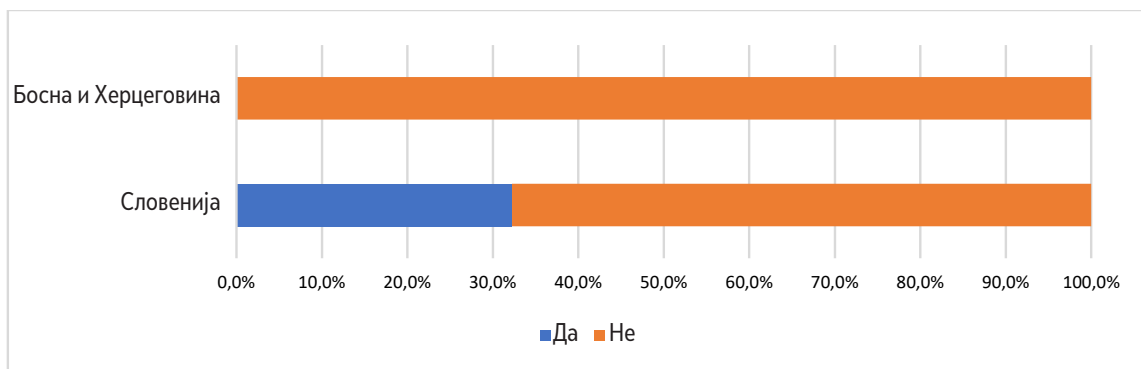
Слика 6. Одржување контакт со вашата публика за време на ковид-19 (составено од авторите)

Значително влијание врз музичката дејност имаше технологијата. Иако некои уметници изразија загриженост во врска со ефектот кој стриминг услугите го имаат врз нивниот профит, технологијата истовремено овозможи и повеќе придобивки. На пример, изведувачите сега можат да ја објавуваат својата музика на интернет и да ја пласираат директно на својата публика без да се потпираат на традиционалните рекламни канали како што се радио или телевизија. Технологијата, исто така, создаде нови можности за монетизација за изведувачите и местата. Настаните во живо можат да користат технологија за да ја подобрат изведбата и да

ја направат попривлечна за публиката. Претставите може да се пренесуваат и на интернет за да допрат до глобална публика. Технологијата, исто така, може да го подобри економското влијание на музичките настани така што ја олеснува и ја прави поефикасна продажбата на билети, ги подобрува услугите за клиентите и создава попривлечни искуства за учесниците.

Добиена државна помош

Последното анкетно прашање беше дали испитаниците добиле државна поддршка (Слика 7). Во Словенија нивниот процент изнесувал 30 %, додека во Босна и Херцеговина никој не добил државна поддршка.

Слика 7. Државна поддршка
(составено од авторите)

Со оглед на фактот дека ниту еден испитаник во Босна и Херцеговина не добил државна помош, во следниот чекор го анализиравме словенечкиот примерок со цел да откриеме можни разлики помеѓу лицата кои добиле помош и оние кои не добиле таква помош. Наодите од анализата би можеле да претставуваат појдовна точка за идни истражувања во БиХ. Имајќи ја предвид оваа цел, ги поставивме следниве хипотези во однос на словенечката популација:

Хипотеза 1: Добиената државна помош влијае на перципираното ниво на негативно влијание на ковид-19 врз условите за живот.

Хипотеза 2: Добиената државна помош влијае на перципираното ниво на општата државна поддршка за музички активности.

Хипотеза 3: Добиената државна помош е во корелација со размислувањата на поединецот за промена на кариерата.

За двете популации на засегнати страни во музичката дејност, обезбедивме податоци за тоа која е стапката на намалување на приходите како резултат на кризата ковид-19. Во таа смисла во овој труд ја тестиравме разликата помеѓу популациите.

Хипотеза 4: Стапката на намалување на приходите на словенечките музичари се разликува од намалувањето на приходите на музичарите во Босна и Херцеговина.

Хипотезите 1 и 2 беа тестирани со помош на Т-тестот, додека хипотезите 3 и 4 беа тестирани со користење на тестот Чи квадрат (Chi square). Неопходен е поинаков пристап поради природата на самите променливи, кои во случајот на хипотезите 3 и 4 се од категориска природа.

Во табела 5 се прикажани резултатите од споредбата на независните примероци врз словенечката популација. Утврдивме дека помошта добиена од државата статистички значително го зголемува степенот на перцепција за негативните последици од кризата со ковид-19. Во таа смисла, ја потврдивме хипотезата 1 за словенечката популација. Споредбата направена меѓу групите не покажа постоење на статистички значајна разлика во перцепцијата за нивото на општата државна поддршка на музичката дејност. Така што, ја отфрливме хипотезата 2.

Табела 5. Резултати од Т-тестот

Дали сте добиле државна помош?		N	Средно	Стандардна девијација	Стандардна грешка	t	p
Перципирано негативно влијание на ковид-19	Да	40	12.550	3.714	0.587	2.720	0.008
	Не	88	10.557	4.119	0.439		
Перципирана државна поддршка	Да	51	14.510	4.615	0.646	0.620	0.536
	Не	110	13.964	5.450	0.520		

(составено од авторите)

Уште една работа која нè интересираше беше и тоа дали добиената државна помош кај словенечката популација на засегнати страни во музичката дејност е поврзана со размислувањето за промена на кариерата за време на кризата. Резултатите од тестот се прикажани во Табелата 6. Карактеристичното ниво на тестот Чи квадрат е $p=0,453$. Врз основа на ова, ја отфрливме хипотезата 3 кај словенечката популација бидејќи не откривме поврзаност помеѓу добиената државна помош и можноста за промена на кариерата.

Табела 6. Добиена државна помош и опција за промена на кариерата

Размислување за промена на кариерата			Да	Не	Вкупно
Добиена државна помош	Да	Вкупно	25,0	34,0	59,0
		Очекува	22,7	36,3	59,0
	Не	Вкупно	45,0	78,0	123,0
		Очекува	47,3	75,7	123,0
Вкупно	Вкупно	70,0	112,0	182,0	
	Очекува	70,0	112,0	182,0	
p = 0,453					

(составено од авторите)

На крајот, направивме споредување на популацијата на музичари од Словенија и од Босна и Херцеговина врз основа на стапката на намалување на приходите за време на кризата со ковид-19. Резултатите од споредбата се прикажани во Табелата 7, од која може да се види дека со високо ниво на статистички карактеристики ($p<0,001$) потврдивме различни намалувања на приходите кај групите и, со тоа, ја потврдивме хипотезата 4. Пост-хок тестот покажа дека статистички значајна разлика се јавува кај оние кои перципирале најмало намалување на приходите (0 % - 19 %) и кај оние кои перципирале најголемо намалување (80 % - 100 %). Во средината на двете констатирани класи на намалување на приход, нема разлика меѓу двете популации.

Табела 7. Намалување на приходите

		0 до 19 %	20 до 49 %	50 до 79 %	80 до 100 %	Вкупно	
Држава	SLO	Вкупно	26,0	14,0	13,0	25,0	78,0
		% во рамките на државата	33,3 %	17,9 %	16,7 %	32,1 %	100,0 %
		Коригиран остаток	4,7	1,0	-0,6	-4,0	
		p вредност	0.000	0.320	-0.550	0.000	
	БиХ	Вкупно	0,0	6,0	11,0	36,0	53,0
		% во рамките на државата	0,0 %	11,3 %	20,8 %	67,9 %	100,0 %
		Коригиран остаток	-4,7	-1,0	0,6	4,0	
		p вредност	0.000	-0.320	0.550	0.000	
Вкупно		Вкупно	26,0	20,0	24,0	61,0	131,0
			19,8 %	15,3 %	18,3 %	46,6 %	100,0 %

Чи квадрат p вредност <0,001; 0 ќелии (0,0 %) имаат очекуван број помал од 5. Минималниот очекуваниот број е 8,09.

(составено од авторите)

ДИСКУСИЈА

Откако заврши пандемијата со ковид-19, сите се обидуваат да го прифатат светот онаков каков што беше пред пандемијата, како и светот кој настана по пандемијата (Harper, 2020). Најверојатно ќе забележиме дека секторот на креативните дејности ги преиспитува своите заеднички сили (т.е. оние сили кои се заеднички за неговите потсектори). Притоа, можеби ќе констатираме дека заедничките вредности и вредностите на СИ-секторот во однос на емотивниот живот, иновациите, технолошките алатки и еволутивните промени не се само секторски вредности туку децидни и безрезервни декларации за тоа што значи да се биде човек.

Овој труд ја испитува сложената улога на музичката дејност за време на пандемијата со ковид-19 во Словенија и Босна и Херцеговина. Постојаните заклучувања, социјалното дистанцирање, ограничувањата со цел контрола на болеста и другите насоки кои беа дадени од март 2020 година воведоа серија од парадокси и предизвици во уметничкиот и културниот сектор. Од една страна, затворањето на местата и загубата на работните места значително ја нарушија музичката дејност. Од друга страна, сепак, пандемијата отвори и нови можности за ангажирање во домашни услови, вклучително и дигитални музички активности, онлајн музика и стримувани изведби. Со оглед на тоа дека пандемијата продолжи и од крајот на 2020 година во 2021 а потоа и во 2022 година, се појавија хибридни модели на ангажирање и ангажман преку социјално дистанцирање. Од месец јули 2021 година, повторното отворање на општеството овозможи и поголема слобода за културните дејности.

Капацитетот на поединците за ефективно лично справување со влијанието на ковид-19 веројатно зависи од нивната постоечка отпорност на идентитетот, покрај нивните физички средства (Breakwell & Jaspal, 2022). Како одговор на истражувачкото прашање „На кој начин претставниците на музиката дејност остваруваа приходи за време на ковид-19?": Во Словенија луѓето имаа среќа да добијат поддршка, но, за жал, тоа не беше случај во Босна и Херцеговина. Секој мораше да се снаоѓа и да го преживее овој период. Во Словенија (Табела 5), каде музичарите добија поддршка, констатиравме дека помошта која беше добиена од државата статистички значително го зголемува нивото на перцепција за негативните последици од кризата ковид-19, но не констатиравме поврзаност помеѓу добиената државна помош и можноста за промена на кариерата.

Музичките настани играат витална улога во локалната економија преку привлекување туристи, отворање работни места и генерирање приходи за локалните бизниси. Ваквите настани се платформа преку која музичарите го покажуваат својот талент и градат база на обожаватели. Тие, исто така, ја поттикнуваат економијата и бизнисите во неа, како што се барови, ресторани, ноќен живот и сместувачки капацитети. Музичките настани ги обединуваат луѓето и создаваат чувство на единство и припадност меѓу присутните. Тие претставуваат начин за изразување на креативноста и помагаат во градењето односи меѓу локалните бизниси и заедницата. Културното влијание на музичките настани е исто така значајно. Тие можат да бидат инспирација за тоа идните генерации да ја продолжат својата страст кон музиката и уметноста. Важноста на ова културно влијание секако мора да се има предвид. Како заклучок, придобивките за локалната економија од музичките настани далеку ги надминуваат сите потенцијални негативни страни. Тие носат радост за милиони луѓе широм светот и имаат позитивно влијание врз локалната заедница.

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕДЛОЗИ ЗА ИДНИ ИСТРАЖУВАЊА

Пандемијата овозможи видливост на една веќе неизвесна дејност преку „несигурност во смисла на ниски плати во нејзината основа“ (Banks & O'Connor, 2021) а учесниците опфатени со нашата студија истакнаа дека тие се вешти кога треба да се навигира во одреден степен на несигурност, што тие ја сметаат за очекувана и, понекогаш, неопходна. Многумина од нив напредуваа преку склучување на неколку договори и живеење под притисок поради тесните рокови. Ваквите „заплеткани“ практики кои претежно се потпираат на циркулацијата на мрежите и односите, одеднаш беа отстранети или интензивирани за време на пандемијата (Flore et al., 2023).

ОГРАНИЧУВАЊА И НАСОКИ ЗА ИДНИ ИСТРАЖУВАЊА

Статијата има одредени препознатливи ограничувања и дава одредени насоки за идни истражувања. Сепак, таа содржи одредени ограничувања и во таа смисла треба да бидеме претпазливи со нашите набљудувања. На пример, ние опфативме хетероген примерок составен од музичари со различно професионално потекло и улоги кои се имаа соочено со разни предизвици за време на пандемијата. Така што, оваа студија дава насоки за идни истражувања кои би можеле подетално да ги истражуваат резултатите кои ние ги добивме.

На пример, студии кои можат да ги збогатат сегашните резултати така што ќе понудат подобри објаснувања се квалитативни студии кои земаат предвид податоци добиени од интервјуа или од прашања од отворен тип кои се однесуваат на практиката на професионално работење.

ПРАКТИЧНИ И/ИЛИ ОПШТЕСТВЕНИ ИМПЛИКАЦИИ (АКО Е ПРИМЕНЛИВО)

Во однос на политичките импликации, ние исто така би се залагале за тоа дека организаци и агенции на државата треба да им овозможуваат психолошка поддршка на музичарите тогаш кога концертите се откажуваат поради пандемиски мерки и дека таквите средства за поддршка не треба да бидат само на ниво кое овозможува обезбедување на основните потреби (на пр. храна и сместување) туку исто така треба да се однесуваат и на оценување на мотивацијата на музичарите која се заснова на сопствена/ надворешна основа, и тоа на начин на кој тие би биле свесни за нејзиното влијание и поврзаноста со (1) издржливоста и справувањето и (2) задоволувањето на нивните основни психолошки потреби (López-Íñiguez et al., 2022).

ОРИГИНАЛНОСТА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Оригиналната вредност на текстот е создавање на модел на засегнати страни во музичката дејност. Овој модел може да им користи на идните истражувачи. Сегашниот модел, кој е креиран (Gebesmair et al., 2000) во 1998 година, во овој случај, не е доволен. Во изминатиот период музичката дејност е значително променета. Со надоаѓањето на технологијата и со појавата на новите продажни канали, како и со новите содржини, се налага потребата од постоење нов пристап.

ПРИДОНЕСИ ОД АВТОРИТЕ

А.Р., Б.Р., З.М., В.М. и А.М.А. работеа заедно на подготовката на студијата и на собирањето податоци. П.Л. правеше анализа на податоците со придонес од А.Р. и А.М.А. А.М.А. ги подготви првичните верзии на текстот кои потоа беа лекторирани и уредени од П.К. Постоеше соработка помеѓу сите автори во одобрувањето на конечната верзија на студијата.

ФИНАНСИРАЊЕ

Истражувањето беше поддржано од агенцијата ARRS од Словенија и од Министерството за образование и наука на Федерацијата БиХ.

ИЗЈАВА ЗА ЕТИКА

Оваа студија вклучува учесници – луѓе и ги следи етичките принципи на истражување во хуманистичките, општествените и бихевиоралните науки. Сите учесници добија доволно информации во врска со истражувањето. Податоците се добиени со помош на онлајн алатката 1ка, која обезбедува целосна анонимност.

ПРИЗНАНИЈА

Би сакале да му се заблагодариме на секој музичар кој, и покрај пандемијата, одвои време да учествува во нашата студија; нивниот придонес во ова истражување беше од клучна важ-

ност за разбирањето на еден дел од музичката дејност во Словенија и во Босна и Херцеговина во сложени времиња. Исто така, изразуваме благодарност до сите здруженија, асоцијации, институции и колеги кои љубезно ни помогнаа со дистрибуирањето на анкетата низ контекстите на проучување. Ова истражување е составено благодарение на билатерален проект во рамките на научно-технолошката соработка помеѓу Владата на Босна и Херцеговина и Владата на Словенија кој се одржа во 2021 и 2023 година.

Литература

1. Banks, M., & O'Connor, J. (2021). Art and culture in the viral emergency. In *Cultural Trends* (Vol. 30, Issue 1, pp. 1–2). Taylor & Francis. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/09548963.2021.1882063>
2. Betzler, D., Loots, E., Prok-pek, M., Marques, L., & Grafenauer, P. (2021). COVID-19 and the arts and cultural sectors: Investigating countries' contextual factors and early policy measures. *International Journal of Cultural Policy*, 27(6), 796–814. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/10286632.2020.1842383>
3. Breakwell, G. M., & Jaspal, R. (2022). Identity processes and musicians during the COVID-19 pandemic. *Musicae Scientiae*, 26(4), 777–798. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/10298649221102526>
4. Denk, J., Burmester, A., Kandziora, M., & Clement, M. (2022). The impact of COVID-19 on music consumption and music spending. *Plos One*, 17(5), e0267640. <https://doi.org/https://doi.org/10.1371/journal.pone.0267640>
5. Didier, T., Huneus, F., Larrain, M., & Schmukler, S. L. (2021). Financing firms in hibernation during the COVID-19 pandemic. *Journal of Financial Stability*, 53, 100837.
6. European Commission. (2023). Coronavirus response: How the EU responds to the coronavirus outbreak in support of the cultural and creative sectors. *Culture and Creativity*. <https://culture.ec.europa.eu/resources/coronavirus-response>
7. Flore, J., Hendry, N. A., & Gaylor, A. (2023). Creative arts workers during the Covid-19 pandemic: Social imaginaries in lockdown. *Journal of Sociology*, 59(1), 197–214. <https://doi.org/10.1177/14407833211036757>
8. Gebesmair, A., Schuster, G., & Smudits, A. (2000). Musik und Globalisierung. Zur Repertoireentwicklung Der Transnationalen Phonoindustrie Unter Besonderer Berücksichtigung Des Österreichischen Musikmarktes, *Mediacult-Forschungsbericht Im Auftrag Des BMWF, Wien*.
9. Guren, C., Mclroy, T., & Sieck, S. (2021). COVID-19 and book publishing: Impacts and insights for 2021. *Publishing Research Quarterly*, 37(1), 1–14. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s12109-021-09791-z>
10. Harper, G. (2020). Creative industries beyond COVID-19. In *Creative Industries Journal* (Vol. 13, Issue 2, pp. 93–94). Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1080/17510694.2020.1795592>
11. Holt, F. (2010). The economy of live music in the digital age. *European Journal of Cultural Studies*, 13(2), 243–261. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/1367549409352277>
12. Hu, Y., & Kim, J.-M. (2022). The Impact of the COVID-19 Pandemic on the Music Industry. *FinTech*, 1(4), 399–411. <https://doi.org/https://doi.org/10.3390/fintech1040030>
13. Jones, S. (1995). Rocking the house: Sound system cultures and the politics of space. *Journal of Popular Music Studies*, 7, 1–24. <https://repository.mdx.ac.uk/download/e6425426e3587388a84df36c01f8a52e90363bf9b3893325909a3b4f5cc83dc1/4861102/RockingtheHouse1993.pdf>
14. Ljubotina, P., & Raspor, A. (2023). Deležniki slovenske glasbene industrije v kriznih razmerah. In *Teorija in praksa* (Vol. 60, Issue 3, pp. 441–459). <https://doi.org/10.51936/tip.60.3.441>

15. López-Íñiguez, G., McPherson, G. E., & Zarza Alzugaray, F. J. (2022). Effects of threat and motivation on classical musicians' professional performance practice during the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Psychology*, 13, 48. <https://doi.org/https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.834666>
16. Matarasso, F., & Landry, C. (1999). *Balancing act: twenty-one strategic dilemmas in cultural policy* (Vol. 4). Council of Europe.
17. Peeters, H., Verschraegen, G., & Debels, A. (2014). Commensuration and policy comparison: How the use of standardized indicators affects the rankings of pension systems. *Journal of European Social Policy*, 24(1), 19–38. <https://doi.org/10.1177/0958928713511279>
18. Raspor, A., Ljubotina, P., & Rojko, B. (2022). Slovenska glasbena industrija v primežu med COVID-19 in ekonomsko eksistenco. *Perfectus PRO*, 2022(2), 9–16. https://www.researchgate.net/publication/370051077_Slovenska_glasbena_industrija_v_primezu_med_covid-19_in_ekonomsko_eksistenco
19. Rentschler, R. (2002). *The entrepreneurial arts leader: Cultural policy, change and reinvention*. Deakin University.
20. Schuster, J. M. D. (2003). *Mapping state cultural policy: The state of Washington*. Citeseer. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=c6b1f4d3f5a25eb425f0bdd292bd9258e2b71887>
21. Sim, J., Cho, D., Hwang, Y., & Telang, R. (2022). Frontiers: virus shook the streaming star: estimating the COVID-19 impact on music consumption. *Marketing Science*, 41(1), 19–32. <https://doi.org/10.1287/mksc.2021.1321>
22. Strong, C., & Cannizzo, F. (2020). *Understanding challenges to the Victorian music industry during COVID-19*. Victorian Office for Women, Victorian Music Development Office. <https://static1.squarespace.com/static/62fb6a48cb84e0517feef8b/t/6385a6148671157ecf1034d5/1669703193614/Understanding+Challenges+to+the+Victorian+Music+Industry+During+COVID-19+-+Research.pdf>
23. Swarbrick, D., Bosnyak, D., Livingstone, S. R., Bansal, J., Marsh-Rollo, S., Woolhouse, M. H., & Trainor, L. J. (2019). How live music moves us: head movement differences in audiences to live versus recorded music. *Frontiers in Psychology*, 9, 2682. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02682>
24. Taylor, I. A., Raine, S., & Hamilton, C. (2020). COVID-19 and the UK live music industry: A crisis of просторна материјалност. *The Journal of Media Art Study and Theory*, 1(2), 219–241. https://mast-nemla.org/archive/vol1-no2-2020/COVID_19_and_the_UK_Live_Music_Industry.pdf

Автори

ПРОФ. Д-Р АНДРЕЈ РАСПОР

Проф. д-р Андреј Распор има над 36 години работно искуство во областа на обука и консалтинг: Од вкупно 36 години работно искуство, тој поминал над 18 години работејќи на различни врвни позиции, како што е шеф на општа администрација, директор за развој на човечки ресурси, директор за стратешки проекти, раководител на комисија за надзор на трошоците и директор на сопствена компанија. Тој е исто така претприемач, основач на неколку стартап компании и бизнис консултант.

ПЕТРА КЛАЈНДИЕНСТ

Петра Клајндиенст е советничка за квалитет на деканот при Факултетот за информатички студии во Ново Место и продекан за академски и студентски прашања на Факултетот за применети социјални студии во Нова Горица. Таа е вонреден професор по право и социологија. Во 2018 година докторирала на тема „Улогата на образовниот систем во развојот на демократската политичка култура“.

ПРОФ. Д-Р ЗОРАН МАСТИЛО

Проф. д-р Зоран Мاستило е професор на Факултетот за деловна економија во Бјелина, Универзитетот во Источно Сараево, Босна и Херцеговина и директор на истражувачкиот институт Oikos.

АНДРИЈАНА МРКАИЌ АТЕЉЕВИЌ

Андријана Мркаиќ Атељевиќ е искусен професор со докажана работна историја во туристичката индустрија. Таа е искусен професионалец во образованието со докторска диплома по маркетинг и менаџмент на Факултетот за бизнис економија, Универзитетот во Источно Сараево.

БОЈАН РОЈКО

Бојан Ројко е професор на Факултетот за напредни социјални студии во Нова Горица · Катедра за социологија и антропологија.

Д-Р ПРЕДРАГ ЉУБОТИНА

Д-р Предраг Љуботина е универзитетски предавач по економија и квантитативни методи на истражување во науката. Докторирал менаџмент на Универзитетот во Приморска. Неговата примарна област на истражување е областа на економската психологија, со акцент на меѓучовечките односи во деловните средини. Тој посветува посебен фокус на семејните бизниси, процесот на наследување и е посветен на современите методи на квантитативно истражување во науката со акцент на собирањето податоци за психолошки и социолошки истражувања.